

SANTIAGO MARTIN, UNIVERSITY OF LJUBLJANA
Parlando Nederlands: tussen Standaardtaal, Dialect en Spreektaal¹

“Trots op onze taal zullen we pas worden, denk ik, als er een beroemde buitenlandse schrijver komt die zich in onze taal verdiept en zal zeggen wat een prachtige, wat een ongelofelijke rijke taal het is, dat Nederlands.”
 (Gerrit Krol)

Zijn spraak maakt hem openbaar,” luidt het spreekwoord. Binnen een taal spreken we verschillende talen naar gelang de situatie, het moment, onze gesprekspartners, onze leeftijd en ons salaris. Standaardspreektaal, plechtig taalgebruik, plat taalgebruik, *Nedermix*, Bargoens, popie taalgebruik... Taal heeft kameleontische eigenschappen. Het is een rijk bezit want met 26 grote en kleine letters, een paar leestekens, een paar accenten, klemtoon en intonatie, komen we een heel eind met de Nederlandse versie van de wereld in en om ons heen.

Iedere levende taal is zo rijk, gedeeltelijk omdat hij ook parasiet is. Toen bijvoorbeeld de avontuurzuchtige Spaanse schepelingen in 1492 voor het eerst de Nieuwe Wereld zagen, ging er ook een nieuwe taalkundige wereld voor ze open. Voor de talloze verschijnselen die ze *in situ* aanschouwden, en die ze niet precies thuis konden brengen, namen ze de woorden over die de plaatselijke Indiaanse bevolking aldaar

gebruikte. Deze woorden reisden terug naar Spanje en bereikten zo andere talen, ook het Nederlands: tomaat, koffie, cacao, tabak, kannibaal, papagaai, kano... Leenwoorden hebben een groot aanpassingsvermogen.

Randtaal vs. landtaal

Het zoeken naar criteria om (standaard)taal en dialect te definiëren is vaak een arbitraire aangelegenheid.² Aanwezigheid van literatuur, een toereikend articulatorisch tekensysteem, staatkundige onafhankelijkheid, psychologie of normgevoel van Sprekers, zijn enkele uiterlijke criteria die ter hand kunnen worden genomen om de grens tussen taal en dialect te bepalen. Zo zou het Fries wel een taal zijn, maar niet het Brabants of het Nijmeegs. Over het algemeen wordt het Fries wel als een taal erkend (Weijnen 1966; Hagen 1989), maar er zijn ook argumenten om het als een dialect te beschouwen (Scholtmeijer 1999).³ Weliswaar is het Fries sinds 1968 de tweede rijkstaal van

Nederland, maar buiten Friesland merkt men weinig van dit "tweetalig bewustzijn" (Volg 2000: 175).⁴ Volgens A. Weijnen (1963), is het verschil tussen taal en dialect o.a. gelegen in het feit dat "een tekensysteem het pas dan tot de rang van taal brengt als het met naverwante locale tekensystemen een ander naverwant tekensysteem voor hoger en interlocaal verkeer aanvaardt" (Weijnen 1963: 18)

Standaardtaal richt zich op een gemeenschappelijke afspraak. Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN) of Algemeen Nederlands (AN) wordt vaak met het gebied van de *Randstad* geassocieerd.⁵ Men maakt het onderscheid tussen *Randstad* (het commerciële, economische en culturele centrum van Nederland met cosmopolitische steden als Amsterdam, Rotterdam en Den Haag) en *Landrand* (het overige deel van Nederland). Opmerkelijk is dat Standaardtaal Nederlands afwijkender wordt gevonden naar mate men verder van de *Randstad* is verwijderd (Hagen 1989; Van Gaalen 1989; Scholtmeijer 2000). Doorgevoerd naar de praktijk impliceert dit dat

this idealisation often turns out to mean that standard Dutch should not contain features that can be identified as typical of a region other than the *Randstad*. This means, therefore, that standard Dutch speech is speech with a 'western' accent. (Hagen 1989: 49)

Dialectologen hebben geprobeerd om een overzicht van de Nederlandse dialecten weer te geven. Jo Daan, bijvoorbeeld, geciteerd in De Vries 1995: 179, geeft een overzicht van 28 dialecten (zie ook Hagen 1989). Op de vraag hoeveel dialecten er in Nederland

gesproken worden, kunnen we ruwweg antwoorden dat er net zoveel dialecten als er dorpen of steden zijn (vid. Scholtmeijer 2000):

Il n'y a que des caractères dialectaux naturels, il n'y a pas de dialectes naturels; ou, ce qui revient au même: il y a autant de dialectes que de lieux. (Saussure 1973: 276)

Gemakshalve kunnen we daaruit concluderen dat een dialect een relatief homogene taalvariant is die in een bepaald streek (stad, dorp, steden of dorpen) wordt gesproken. Het begrip 'homogeen' is desondanks relatief:

Two individuals of the same generation and locality, speaking precisely the same dialect and moving in the same social circles, are never absolutely at one in their speech habits. (Sapir 1921: 147)

Variatie in dialectverschijnselen is afhankelijk van bepaalde factoren: leeftijd (generatieverschillen; bijvoorbeeld een gij-spreker en een jij-spreker, respectievelijk, oudere en jongere generatie); sociale klasse: hoe hoger Sociale klasse, des te minder dialectsprekers er zijn; geslacht (man/vrouw): vrouwen hebben doorgaans een verzorgder taalgebruik dan mannen en spreken beter dialect én standaardtaal. Dialectologen werken misschien daarom liever met vrouwen omdat zij het dialect vaak beter kennen.⁶ Een dialect, doorgaans conservatief, verdwijnt niet van de ene op de andere dag.⁷ Meestal verdwijnt een dialect als het steeds minder gesproken wordt of als het bepaalde functies aan Standaardtaal moet overgeven.⁸

Een van de moeilijkste problemen van de dialectologie is om te bepalen welke dialecten nu bij elkaar horen, dus, een dialectgebied vormen, omdat er geen fysieke en/of feitelijke dialectgrenzen zijn. Globaal genomen kan het dialectonderzoek zich enerzijds op Spraak van een bepaalde plaats richten (dialectmonografie), alswel op de geografische verspreiding van bepaalde taalkundige verschijnselen over verschillende dialecten (dialectgeografie). Naar gelang het taalkundig materiaal dat de onderzoeker wil verkrijgen, kunnen er (schriftelijke en/ of mondelinge) enquête's of observatietechnieken (opnamen) worden gebruikt.

De stelling "Nederlandse dialecten zijn dialecten die worden gesproken waar het Nederlands de officiële standaardtaal is", is belangrijk. Taalkundig, kun je de vraag stellen: Is het Limburgs een Nederlands of een Duits dialect? We noemen deze dialecten grensoverschrijdende dialecten.⁹ Maar Stelling is geen taalkundig criterium. Het is eerder een politiek of staatkundig criterium. Dialecten leven niet naast elkaar maar door elkaar:

Les délimitations des langues s'y trouvent noyées, comme celles des dialectes, dans les transitions. De même que les dialectes ne sont que des subdivisions arbitraires de la surface totale de la langue, de même la limite qui est censée séparer deux langues ne peut être que conventionnelle. (Saussure 279)

Wij kunnen in het Nederlands taalgebied toch zes grote dialectgebieden rastrenen: de zuidoostelijke of Limburgse; de Oost-Vlaamse en Brabantse; de Saksische; de

Hollandse; de West- Vlaamse en de Zeeuwse; en de Friese.¹⁰

Men kan de dialecten sympathiek vinden - volgens de Leidse hoogleraar C. van Bree, blijkt dat "plattelanders elkaars dialecten sympathieker en mooier vinden klinken dan stadsdialecten"¹¹ - maar zonder dialect is de communicatie vaak eenvoudiger, getuige het volgende grapje:

Tijdens de toneelrepetitie schoof een van Spelers mij een briefje toe, en fluisterde: 'Kun je dit even voor mij vertalen?' Ik las: "Sochez en savez ni belle." Ik zeg zachtjes: "Het lijkt me Frans... Ik spreek je straks wel," en dacht na. Het was een beetje raar Frans, en in de pauze zei ik dat ik zulk krom Frans niet goed kon vertalen, dat het zo iets was als "weten" en "niet mooi". 'Nee hoor, het is Amsterdams, en het betekent: "'s Ochtends en 's avonds niet bellen."

Jong gesproken, oud versproken

"Je moers taal leer je met je oren" (De Vries 2001: 19), en niet uit schoolboeken. Schrijftaal is steeds een poging om zijn gesproken broertje in symbolen weer te geven ("symbols of symbols", Sapir 1921: 20). Volgens de taalkundige Koen Jaspaert, wordt de vitaliteit van een taal "door de massa van gebruikers bepaald, en niet door de fijnproevers" (Van Walsum 2002). We zeggen 'mellek' in plaats van 'melk'; 'Komt-ie?' i.p.v. 'komt hij?' en 'kwaai' i.p.v. 'kwade'. Kortom, "van de twee talen [spreek- en schrijftaal] die in Nederland naast elkaar bestaan, is de uitgesproken variant de 'werkelijke'" (Steenhuis 2001: 52). De grammaticaregels berusten op afspraken. We schrijven 'lopen' maar we

zeggen 'lope,' en toch is de uitgangs-n noodzakelijk, want zo kunnen we bijvoorbeeld 'methode' van 'methoden' onderscheiden; dus, enkel- en meervoud. Zulke afkortingen moet men op ieder geval niet tot in het absurde doorvoeren:

Waaro zoude w nie d laatst lette va el woor weglate? Zoal u zie geef dez besparin gee noemenswaardig moeilikhede bi het leze (...)
Eénletterwoorde moete natuurlijk gespaar blijve, ander zo een zi, bijvoorbeeld va een kappe to een stude me reducti: "O, u à f.1? i ee typografisc vacuü verdwijne. (Brandt Corstius & Rudi Kousbroek in Dautzenberg 1989: 476)

Er zijn grammatische regels die de spreektaal nooit aanvaardt.¹² Het verschil tussen *hen* en *hun* is niet alleen verwarrend voor studenten Nederlands als Vreemde Taal, maar ook voor Nederlanders. *Hun* is verreweg populairder dan *hen*, dat al gauw boekachtig en stijf klinkt. Sommige Nederlanders zeggen /hun/ als ze /ze/ of /zij/- meervoud bedoelen. Nijmegenaren zeggen 'Hun gaan naar huus' als ze 'Zij gaan naar huis' bedoelen. Geen probleem, want het is spreektaal, en daarin wordt *hun* als onderwerp van de zin gebruikt.¹³ Het is allemaal de schuld van de wiskundige Christiaan van Heule die in zijn *Nederduytsche spraec- konst ofte tael- beschrijvinghe* (1633), het woordje *hun* voor de derde naamval en het woordje *hen* voor de vierde naamval reserveerde. Deze regels leven noch in de spreektaal noch in de schrijftaal van de Nederlanders. Er heerst een "hun- angst" (De Vries 2001: 125), of zelfs een "hun-hekel" (Renkema 1995: 123).

Forever young!

Jongeren taal verandert zo snel dat het onbegonnen zaak is om een woordenboek eraan te leggen. Je hebt niet één maar verschillende jongeren/tienertalen. Vooral jongeren onderscheiden zich van anderen door middel van taal. Taal is vaak hun enige middel om uit te blinken. Schrijftaal schept een afstand, spreektaal schept een band. Moeilijke woorden worden gesimplificeerd of helemaal genegeerd. Snel contact: levendig en spontaan taalgebruik, woordspelingen, natuurlijkheid, korte zinnen, superlatieven, direct taalgebruik met veel persoonlijke voornaamwoorden. Volgens onderzoek blijkt dat jongeren taal meer door jongens dan door meisjes wordt gebruikt (Oomkes 1987). Het verschijnsel *par excellence* is de afkorting: snel, bondig, krachtig, kenmerk vooral van de jaren tachtig. Het verschil tussen de jaren zeventig en de jaren tachtig:

Jaren zeventig: "Nou, ik weet niet hoor, maar ik vind dit café er eigenlijk wel een beetje somber uitzien, misschien moeten we nog even een stukje verder zoeken of zo, tenminste, wat vind jij eigenlijk?"
Jaren tachtig: "No way dat je mij die depri tent in krijgt, amigo."
(Kuitenbrouwer 1987: 30)

De afkorting is niet vreemd in de Nederlandse taal. Het gebruik van acroniemen was reeds snel na 1945 in Nederland bekend: AOW, BTW, PBO, GGD... (Van den Toorn 1974: 282). Maar vandaag zijn er legio afkortingen in omloop zoals bieb, bus, lab, bios, demo, disco, Brabo, Nijmo, Limbo...

Wat leenwoorden betreft, blijkt volgens

onderzoek dat vooral het Westen van Nederland en de jongere generaties beïnvloed zijn door het Engels (Van den Toorn: 1974; Salverda 2001). Het leenwoord past zich doorgaans aan de gasttaal: *checken, fixen, relaxen, gedownload* maar *gesettled, gesponsored*.¹⁴ Ook sluipen er Duitse woorden en/of uitdrukkingen in het Nederlands: *ober, sowieso, überhaupt, Fingerspitzengefühl* en *zum Kotsen*.¹⁵ Naast de overbekende leenvertalingen die in de zeventiende eeuw via het Frans de Nederlanden binnenkwamen - kleinzoon (*petit-fils*), schoonvader (*beau-père*) en grootvader (*grand-père*) - bestaan er talloze leenwoorden zoals *voilà, merci, café, chauffeur, douane, s.v.p., trottoir, caissière, enquête, idee- fixe, cadeau, interview, elan*, etc.

Archaïsch taalgebruik vindt men natuurlijk ook in de Nederlandse spreektaal, immers, archaïsmes suggereren eruditie, belezenheid: *kostuum* en *pantalon* boven *pak* en *broek* (Van den Toorn 1974). Een 'prima auto' wordt dan een 'opperbest automobiel' (Kuitenbrouwer 1987: 89). Maar wij kunnen zeggen met De Vries (1995: 203) dat "Nederlanders zijn nog nooit zo lang jong geweest als in de jaren negentig van de twintigste eeuw." Jan Kuitenbrouwer vermeldde in 1996 in zijn boek *Hedenlands* enige eigentijdse vormen van het Nederlands, zoals de neologismen van de toenmalige oefenmeester van het Nederlands elftal, Louis van Gaal: *bijsluiten*, *doordekken*. Een school, zei Kuitenbrouwer, heet voortaan een 'leerhuis' en de schooldirecteur is een 'locatiemanager.' Het prettige, meegaande woord 'flex' wordt flexibel: *flexibiliseren, flexpartner, flexwerker, flexiprof*. Het werkwoord 'gaan' wordt steeds ruimer opgevat: 'Als een trein

gaan,' 'Laat gaan die lach,' 'Diep gaan,' 'Hard gaan.' Men zegt 'Ik denk...' als men eigenlijk 'Ik vind...' bedoelt (Van den Toorn 1974; Brandt Corstius 1992). In de jaren negentig neemt het gebruik van de verleden tijd af. Men gebruikt steeds meer de tegenwoordige tijd ("reality-language").

We gaan een *koinè-Nederlands* tegemoet. De eindejaarsbijlage van het jaar 2000 van het dagblad *De Gelderlander* presenteerde een lijst met nieuwe woorden (inclusief verklaring) die het AN momenteel aan het verrijken is: *uitschuifurinoir, soepshop, sensorisch winkelen, internetjockey*... En het gaat alsmaar door, een levende taal heeft steeds de behoefte om zich te vernieuwen, zeker als het de omgangstaal (lees ook: *identiteit*¹⁶) is van een veeltalige en multiraciale samenleving zoals Nederland. Het Nederlands is een "mooie taal, lijkt wel iets op arabisch. Even gutturaal," zegt een personage uit Harry Mulisch's *De ontdekking van de hemel*. Om met een citaat uit Gerrit Komrijs gedicht *Antipurisme* af te sluiten:

Een taal die leeft bestaat uit vele talen.
Mijn vaderland is goddank een volière.
Er wordt gesnaterd in wel honderd tonen.
De taal van kolonel en krantenjongen.
De taal van kakmadam en stagiaire.
Een taal verweven met uitheemse accenten.
Met nieuwe beelden. Andere temperamenten.
Met al de winst van verre continenten.
In Turken- Hollands, Suriname- Vlaams.
Zo krijgt zelfs een klein land iets aangenaams.

BIBLIOGRAPHY

- Brandt Corstius, H. (1992). "Jullie taal en hun taal." *Onze Taal* 61, pp. 40-44.
- Cheshire, Jenny *et al*, eds. (1989), "Dialect and Education in Europe, a General Perspective," in *Dialect and Education*, Clevedon: Multilingual Matters, p.1-10.
- Dautzenberg, J.A. (1989). *Nederlandse literatuur. Geschiedenis, bloemlezing en theorie*. Den Bosch: Malmberg.
- Finkers, Herman (2000). *Kalm aan en rap een beetje*. Hengelo: Novella.
- Gaalen, Ad van (1989). *Stadsplat. Zes stadsdialecten*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Kleine geografie van Nederland* (1996²). Henk Meijer. Den Haag & Zoetermeer: Ministerie van Buitenlandse Zaken & Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Geelen, E. & K. de Bot (1986). "Dialectverlies op individueel niveau." *Taal en Tongval* 38, pp. 172-184.
- Gerritsen, M (1992). "Tussen spijkerbroek en nagelboks. Het aanpassingsvermogen van dialecten." In *Onze Taal* 61, pp. 91-93.
- Hagen, Anton M. (1989). "Dialect, Frisian and education in the Netherlands." In Jenny Cheshire *et. al.*, *Dialect and Education*. pp. 48- 61. Clevedon: Multilingual Matters.
- Jacobs, Ruud (2000). "Nieuwspraak." *De Gelderlander*, eindejaarsbijlage, 30 december 2000.
- Kuitenbrouwer, Jan (1987). *Turbotaal. Van socio-babble tot yuppie-speak*. Amsterdam: Aramith Uitgevers.
- (1996). *Hedenlands. Klein lexicon van het gaande en komende taaljaar*. Amsterdam: Prometheus.
- Oomkes, Frank R. (1987). "Communicatie met een publiek: lezingen en toespraken." In Frank Oomkes, *Communicatieleer*, pp. 231- 267. Amsterdam: Boom.
- Salverda, Reinier (2001). "De andere talen van Nederland." *Ons Erfdeel* 5, pp. 721-731.
- Sapir, Edward (1921). *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt.
- Scholtmeijer, Harrie (1999). *Naast het Nederlands. Dialecten van Schelde tot Schiermonnikoog*. Amsterdam: Uitgeverij Contact.
- Saussure, F. de. *Cours de Linguistique Générale* (1916). Édition critique préparée par Tullio de Mauro, Paris: Payot, 1973.
- Steenhuis, Peter Henk (2001). "Echt Nederlands is veel moeilijker" (recensie over *Onze Nederlandse spreektaal* van Jelle de Vries). *Trouw* (bijlage *Letter & Geest*), zaterdag 30 juni, p. 52.
- Toorn, M.C van den (1974). "Het Nederlands na de Tweede

Wereldoorlog." *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 90, pp. 274-290.

Vandeputte, Omer (1997). *Nederlands. Het verhaal van een taal*. Rekkem: Stichting Ons Erfdeel.

Vogl, Ulrike (2000). "Over minderheden gesproken..." Colleges Fries in een Midden-Europese context. In Paul van den Heuvel (red.) *Interculturaliteit. Interculturele aspecten van de Neerlandistiek in Midden- en Oost-Europa*. pp. 173- 180. Bratislava: Stimul.

Vries, Jan W. de, Roland Willemyns & Peter Burger (1995). *Het verhaal van een taal. Negen eeuwen Nederlands*. Amsterdam: Prometheus.

Vries, Jelle de (2001). *Onze Nederlandse spreektaal*. Den Haag: Sdu Uitgevers.

Wagendorp, Bert (2001), "Allochtoon hier doodgeknuffeld," *De Volkskrant* 17 december, p.25.

Walsum, Sander van (2002). "Zij hebben is niet beter dan hun hebben." *De Volkskrant*, 09/01/2002, p. 14.

Weijnen, A. (1966). *Nederlandse dialectkunde*. Assen: Van Gorcum.

NOTES

¹ Dit artikel is een bewerking van twee lezingen en een serie workshops gehouden tussen 23 en 26 april 2001 ter gelegenheid van de "Cursusweek Nederlandse dialecten

en spreektaal," georganiseerd door het Lectoraat Nederlands aan de Universiteit van Ljubljana, Slovenië.

² De Vries is van mening dat "een taal een dialect met een leger en een marine" is (De Vries 1995:229).

³ Vandeputte (1997) is zelfs van mening dat de Friese dialecten niet op de Nederlandse taalkaart behoren omdat ze historisch verwant zijn met het Engels (Vandeputte 1997:51). Zie voor een beknopte geschiedenis van de Friese taalexpanisie Weijnen 1966 §155 en 169.

⁴ Het artikel van Ulrike Vogl (zie bibliografie) biedt enkele suggesties voor een e.v. College Frieslandkunde in de extramurale neerlandistiek.

⁵ Het Algemeen Onbeschaafd Nederlands, in de vorm van het plat Haags, wordt doorgaans ook tot 'taal' verheven, o.a. in de strip *Haagse Harry* van Marnix Rueb. Cf. Kees Kousemaker en Magreet de Heer (2002), "De sprekendste vorm van beeldende kunst. Taal en beeld in strips," *Onze Taal*, num.2/3, februari/maart.

⁶ Doorgaans is het taalgebruik van de man gecontamineerd omdat hij vaker buitenshuis werkt en in contact met mensen uit andere steden en dorpen komt. De ideale informanten zijn mensen tussen de veertig en de vijftig jaar, zonder spraakgebreken, ter plaatse geboren en afkomstig uit autochtone gezinnen (zie Weijnen 1996).

⁷ Vermeldingswaard is het artikel van Emile Geelen en Kees de Bot (zie bibliografie), "Dialectverlies op individueel niveau," waarin zij onderzoek doen, m.b.v. lexicale

en morfosyntactische teksten en een uitgebreid interview, naar het dialectverlies van informanten (studenten aan de Katholieke Universiteit Nijmegen) die meer dan vier jaar uit hun dialectstreek wonen. De resultaten wijzen uit dat er een belangrijke achteruitgang in de kennis en het gebruik van het dialect optreedt.

⁸ Volgens Gerritsen (1992) is het dialect vitaler van aard dan men denkt. Naar gelang de streek heeft zij verschillende benamingen voor het woord 'spijkerbroek' binnen de Nederlandse dialecten gevonden: spijkerbroek, spaikerbroek, spoikerbroek, spijkerbrouke, spiekerbrouke, spijkerboks, spiekerboks en jeans (Vlaanderen, voornamelijk).

⁹ Zie voor een Europees perspectief Cheshire *et al.* (1989).

¹⁰ Het Fries wordt niet alleen in Nederland, maar ook in het noordwesten van Duitsland en in het zuiden van Denemarken gesproken. Voor een *status quo* van het Noord-Fries in het Duitse onderwijs, zie Cheshire *et al.* p.285-292.

¹¹ Het betreft de studie C. van Bree, "Oordelen van standaardtaal-, dialect- en sociolectsprekers over standaardtaalvariëteiten, dialecten en

sociolecten," *Leuvense Bijdragen* 77, 1988.

¹² Lees meer over de betweterigheid van de Nederlandse spreker in het artikel van Dr. Brandt Corstius (1992), "Jullie taal en hun taal," in *Onze Taal*, no. 61, p.40-44.

¹³ De sociolinguïst Koen Jaspaert is echter van mening dat "zij hebben niet noodzakelijkerwijs beter is dan *hun hebben*." (Van Walsum 2002).

¹⁴ Het bekende *Groene boekje* hanteert dezelfde regels voor de vorming van het voltooid deelwoord.

¹⁵ Het is begrijpelijk dat direct na 1945, om historische redenen, de Duitse invloed minimaal was (van den Toorn 1974). Belangrijk is ook de invloed van het Indonesisch na 1949 geweest: bami, nasi goreng, sambal oelek, pisang (van den Toorn 1974, de Vries 1995).

¹⁶ Volgens Wagendorp (2001, p.25) hebben Nederlandse politici blijkbaar nog steeds moeite met de mogelijke relatie tussen 'taal' en 'nationale identiteit': "Taal heeft alles te maken met de nationale identiteit en ontkenning daarvan is in Nederland nu eenmaal de nationale sport. Met ... hoogst kwalijke gevolgen."